

DESPRE ÎNCEPUTURILE IMPORTULUI DE AMFORE ȘTAMPILATE ÎN CETĂȚILE GRECEȘTI TOMIS ȘI CALLATIS

LIVIA BUZOIANU

Comerțul de amfore reprezintă un domeniu de cercetare al vieții economice, devenind la un moment dat și pentru anumite zone, punct de referință în urmărirea direcțiilor de schimb între colonii și metropole, între alte centre grecești și colonii sau între acestea din urmă și populații ne-grecești, situate mult în afara zonei directe de influență a coloniilor.

În același timp sîntem conștienți de faptul că torțile de amfore, ștampilate sau nu, reprezintă doar un coeficient în ansamblul amforelor care poate reda o imagine deformată a intensității acestor schimburi¹.

Nu trebuie neglijată, pe de altă parte, existența acelor amfore din perioada preștampilării, înțelegînd prin „ștampilă“ un enunț complet, decodificabil, comportînd cel puțin un nume și nu doar litere izolate sau simple embleme².

Cele mai vechi documente la Tomis sînt amforele de Chios din secolul VI-V î.e.n.³ care alături de ceramica grecească arhaică provenită din săpăturile efectuate în Parcul Catedralei, constituie argumente pentru o posibilă întemeiere a coloniei încă din secolul VI î.e.n.⁴

Un indice de corecție în astfel de cercetări și care pentru unele centre ține de semnificația timbrajului⁵ îl reprezintă stabilirea unor raporturi verificabile între numărul torților ștampilate și neștampilate.

În ce privește ștampilele thasiene luăm în considerare numai exemplele de tip vechi, anterioare perioadei din jurul anului 340 î.e.n.⁶

¹ Jean-Yves Empereur, BCH 106 (1982), p. 219—233.

² V. Grace, Hesperia, Suppl. 10 (1956) p. 122, notată mai departe *Pnyx*.

³ A. Rădulescu și colaboratorii, Pontica 6 (1973) p. 333, *idem* Pontica 8 (1975) p. 34.

⁴ D.M. Pippidi, DID I (1965), p. 152.

⁵ Pentru Thasos, vezi Y. Garlan, Annales (1982).

⁶ V. Grace, AJA 50 (1946), p. 31—38, *eadem*, *Pnyx* p. 122—127. Data este acceptată de majoritatea specialiștilor; I. B. Brashinskii, SA (1961) p. 293—306.

Subliniem de la început absența atît la Tomis cît și la Callatis a ștampilelor mai timpurii, fără emblemă și cu legenda prescurtată, precum și a ștampilelor cu emblemă fixă.

Cele mai timpurii ștampile thasiene în cele două colonii comportă o inscripție compusă din două nume și etnicon dispusă în jurul emblemei, pe trei sau patru laturi ale ștampilei, tipologie ce corespunde grupei I-d între materialele descoperite la Pnyx ⁷, nr. 16—54, respectiv grupa a III-a la Vinogradov ⁸.

Pentru încadrarea lor cronologică se admite ca limită *ante quem* perioada din jurul anului 340 î.e.n., cu alte cuvinte aceste ștampile au funcționat din prima jumătate a secolului IV î.e.n. ⁹. Faptul că între ștampilele noastre lipsesc exemplare cu embleme stabile de tipul Ἀριστομένης ne determină să ne oprim pentru începutul funcționării acestui tip de ștampilă la grupa a III-a tîrzie din clasificarea lui Vinogradov, adică anii 360—340 î.e.n. ¹⁰.

Limitele cronologice sînt în fapt mai puțin rigide, putîndu-se stabili indici de coincidențe ale numelor plasate în grupe cronologice diferite. Astfel ¹¹, eponimul Δαμάστης plasat în grupa a III-a tîrzie, apare pe ștampile cu numele lui Πανσανίης a cărui activitate a continuat și în grupa IV-a cronologică. La fel, Νύμφων din grupa a III-a cronologică apare împreună cu numele lui Λεωφάνης din grupa a IV-a.

Pentru eponimul Αγγέτας plasat ca și Τηελφάνης la începutul grupei a IV-a ¹², aflăm producătorul Γλαύκων, confirmîndu-se ipoteza încadrării lui Αγγέτας încă din grupa a III-a tîrzie ¹³.

În așteptarea publicării mai detaliate a recentelor descoperiri de la Kalonero ¹⁴, facem doar mențiunea regăsirii între cele 27 de tipuri vechi aflate acolo a numelor producătorilor Δημάλκης și, se pare Λεόφαντος, înregistrate de noi cu eponimul Πυθόλοος și un alt eponim scris în formă prescurtată Με.

Săpăturile sistematice de la Thasos, Poarta lui Hermes ¹⁵, deși oferă pentru toarele ștampilate limite cronologice bazate pe contexte arheologice stabilite care, parțial, se suprapun cronologiei propuse de VINO-

⁷ V. Grace, Pnyx, p. 130—136.

⁸ Iu. G. Vinogradov, NE 10 (1972), 2, p. 25—33.

⁹ M. Th. Lenger, V. Grace, BCH 82 (1958), 1, p. 368; M. Debidour, BCH, Suppl. V (1979), p. 310.

¹⁰ Vezi mai sus nota 8.

¹¹ Numele discutate apar pe ștampilele provenite de la Edificiul roman cu mozaic: Neze L. Buzoianu, Pontica 15 (1982) p. 137—151 și tabelul de la p. 146—147 nr. 1—17. Discuția lor o facem pe baza articolului lui Vinogradov, citat la nota 8.

¹² Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 50.

¹³ Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 34.

¹⁴ Y. Garlan, BCH 105 (1981), II, p. 959, idem BCH 106 (1982), 2, p. 647, fragmente de amfore ștampilate și ceramică cu firnis negru din prima jumătate a secolului IV î.e.n. s-au găsit de către același cercetător la Thasos într-un rest de locuință în grădina Școlii franceze, vezi tot Y. Garlan BCH, 105 (1981), p. 959, idem BCH, 107 (1983), p. 875, 881.

¹⁵ Idem, BCH 90, (1966), p. 596—607 și appendix II, p. 622 sqq.

gradov (ex. eponimul Βάτων apare în altă combinație de nume¹⁶ pe o ștampilă de pe nivelul XII, datat cca. 375—350 î.e.n.) pentru alte nume perioada de funcționare propusă devine mult mai largă.

De exemplu¹⁷ atât Δαμάσσης cit și Πausανίης apar în alte asociații pe NXII la Poarta lui Hermes, dar primul nume este prezent și pe NX, datat în al treilea sfert al secolului IV î.e.n.

La fel, Λαγέτας aflat pe NXII și NX acoperă o perioadă de 50 de ani, de la sfârșitul primului sfert al secolului IV î.e.n. ocupând și al treilea sfert al secolului, același nume fiind plasat de Vinogradov în grupa a IV-a foarte timpurie, dacă nu chiar în grupa a III-a târzie¹⁸. Λυσικλῆς este prezent deopotrivă pe NIX și X la Poarta lui Hermes, cu alte cuvinte perioada lui de funcționare nu s-ar limita între anii 360—340 î.e.n.¹⁹, ci ar ocupa toată jumătatea a doua a secolului IV î.e.n. până la începutul secolului III î.e.n. Același lucru se poate remarca și cu privire la Τελεφάνης în combinație cu alte nume. În schimb, însoțit de prepoziția ἐπί, Τελεφάνης apare la Poarta lui Hermes doar pe NX datat în al treilea sfert al secolului IV î.e.n., cronologie ce nu contravine celei propuse de Vinogradov²⁰.

Prezența sporadică în diferite loturi provenind de la Callatis a ștampilelor thasiene timpurii o considerăm accidentală. Din totalul de 17 ștampile thasiene provenind din zona sacră callatiană, recent săpată²², un singur exemplar este de tip vechi cu legenda Τελεφάνης Λυσικλῆς și cu bogate analogii în NX și IX la Poarta lui Hermes²³, într-un exemplar mai vechi de la Histria²⁴ și o descoperire întâmplătoare de la Callatis²⁵.

Descoperirilor mai vechi li se adaugă un exemplar rămas până acum inedit cu legenda [Ἄρι] στει[δης] Θα|σι(ν) [Καλλ] [ι(...)] la care primul nume s-a mai aflat în depozitul din prima jumătate a secolului IV î.e.n. sau mai târziu de la Pnyx²⁶ și pe NIX de la Poarta lui Hermes²⁷.

Majoritatea ștampilelor thasiene de la Callatis aparțin celei de a doua jumătăți a secolului IV î.e.n. și cu deosebire, sfârșitul secolului IV î.e.n. — începutului secolului III î.e.n.

¹⁶ Ibidem, p. 642, nr. 1.

¹⁷ Pentru exemplele date, vezi Y. Garlan, *op. cit.*, p. 642 și urm.

¹⁸ Vezi nota 13.

¹⁹ Iu. G. Vinogradov, p. 32 și 49.

²⁰ Idem, p. 32.

²¹ Vezi situația înregistrată de M. Lazarov, Actes du IIe Congrès International de Thracologie, II, București, (1983), p. 171—185, și în special p. 180 și 182.

²² Săpături efectuate de El. Bărlădeanu și N. Cheluță-Georgescu. Ștampilele provenind de aici au fost înglobate într-un lot mai mare de ștampile provenind de la Callatis, pentru care vezi L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *Pontica* 16 (1983) p. 149—188.

²³ Y. Garlan, *op. cit.*, p. 645 nr. 20 și 27.

²⁴ V. Canarache, nr. 53 unde, după L. Skarapil, *Bull. Comm. Imp. Arch.* 1904, p. 139 nr. 600, citat de Bon, 1612, autorul reconstituie forma [Μνη]σικλ[ῆ]ς pentru [Λυ]σικλ[ῆ]ς iar sufixul νης de la Τελεφάνης este citit tot de Canarache, *Μεσ* ...

²⁵ O. Bounegru — C. Chiriac, *Pontica*, 14 (1981), p. 242, nr. 2.

²⁶ V. Grace, *Pnyx*, p. 131, nr. 17—20 și fig. 6.

²⁷ Y. Garlan, *op. cit.*, p. 645, nr. 24.

Considerarea situației de ansamblu a importurilor amforice în cele două colonii prefigurează Thasos-ul ca prim centru exportator de produse folosind ambalaje ștampilate pe piața tomitană, cu un comerț permanent din al doilea sfert al secolului IV î.e.n. Piața callatiană, spre deosebire de Histria și Tomis era orientată la acea dată spre comerțul cu Heraclea Pontică²⁸. Absența ștampilelor timpurii de la sfârșitul secolului V î.e.n. — începutul secolului IV î.e.n. atât la Tomis cât și la Callatis este o dovadă a activității economice mai restrinse în comparație cu Histria, datorate și datei mai recente de întemeiere a lor.

Pe de altă parte, la Tomis, procentajul ridicat de ștampile de la mijlocul secolului IV î.e.n., în comparație cu Callatis, constituie dovada unei activități comerciale mai timpurii a noii colonii milesiene cu insula Thasos.

Discutarea importurilor din *Heraclea Pontică* necesită câteva precizări. Caracterul spontan al apariției produselor de Heraclea și rapiditatea consumării lui pe durata doar a unui secol și jumătate (± 25 de ani)²⁹ face dificilă o repartizare riguroasă tipologică și cronologică a materialului.

S-a afirmat cu altă ocazie³⁰ prezența acestui centru la Callatis încă din primul sfert al secolului IV î.e.n. fapt explicabil atât pentru autorii articolului cât și pentru noi prin originea megariană a coloniei pontice. Revenind asupra primului catalog de ștampile callatiene³¹, care de altfel a făcut obiectul și unor lucrări de sinteză din partea cercetătorilor bulgari³², ne permitem doar câteva observații, legate în special de ștampilele cu un singur nume, a căror repartizare în totalitate în grupa I ni se pare discutabilă. Avem în vedere în special, numărul mare al ștampilelor lui *Ἀριστοκράτης* pe care considerente de formă, de grafie (folosirea pe unele exemplare a lui sigma lunar) și de dispunere a legendei ne determină să presupunem existența a doi omonimi, dintre care unul, posibil să facă parte din grupa I cronologică, iar celălalt din grupa a IV-a.

Aceleași considerente ne determină să nu luăm în considerare pentru grupa I numele lui *Ἀστος* și *Σωκράτης*³³.

Caracterul incomplet al unor legende, deopotrivă cu absența unei ilustrații ajutătoare pentru alte piese, face dificilă o grupare fermă a lor.

²⁸ M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, *Dacia N.S.* 13 (1969), p. 147.

²⁹ Din bibliografia amforelor de Heraclea, selectăm: B. Brashinskii NE, 5 (1965) p. 10—27; B. A. Vasilenko, SA (1970), 3, p. 219—224; V. I. Pruglo, SA, (1971), 3, p. 76—89; B. A. Vasilenko, NE, 11, (1974), 4, p. 3—25.

³⁰ M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 147.

³¹ *Ibidem*, p. 127—282; pentru importurile din Heraclea, p. 237—241, nr. 798—872.

³² Pentru amforele de Heraclea, M. Lazarov, *Izvestiia Varna*, 16 (31) (1980), p. 5—19.

³³ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 832 și 862.

Nici monografia consacrată descoperirilor de la Elisavetskoe³⁴ nu ne oferă o soluție sigură. Aplicînd noua tipologie, ștampila ἐπι Κρατίστου (grupa a III-a timpurie — un nume cu prepoziția ἐπι) s-ar încadra în prima perioadă cronologică, deși numele este scris cu sigma lunar.

Impresia noastră generală este că numărul ștampilelor cu un singur nume, care pot să facă parte din perioada de început a ștampilării amforelor de Heraclea trebuie să fie mai mic decât cel evaluat în articolul de sinteză al lui M. Lazarov³⁵, o parte dintre ele (nu numai două sau trei exemplare) revenind grupei a IV-a tipologice. Aceasta nu înseamnă că diminuăm rolul de principal agent pe piața callatiană pe care l-a avut la început acest centru, știut fiind că o cantitate de loc neglijabilă de recipiente de Heraclea și tocmai din perioada de început a exportului, nu purtau ștampilă³⁶.

Pe de altă parte, orașele-colonii au avut și rolul de intermediari între centrul exportator și locuitorii unei χώρα consumatori ai unor astfel de produse. Din acest punct de vedere este remarcabilă prezența în așezările din jurul Callatidei — și tocmai pentru secolele IV—III î.e.n. a unei cantități apreciabile de amfore ștampilate, în primul rînd heracleene.

Numărul redus al ștampilelor din Heraclea la Tomis nu ne oferă argumente suficiente de susținere a ipotezei prezenței regulate a acestor importuri la o dată prea timpurie. Un singur exemplar provenind din săpăturile relativ recente de la Parcul Catedralei (1971—1975)³⁷ și menționînd numele lui Ἀρχελα[ῖος] poate fi datat într-o perioadă mai tîrzie din prima grupă cronologică care poate fi ușor posterioară ștampilelor în formă de frunză³⁸.

Grupa ștampilelor astynomice din Sinope constituie unul din cele mai importante capitole din epigrafia ceramică. Se cunosc revizuirile și schimbările esențiale operate pe baza schemei cronologice elaborate de B. N. Grakov în 1929³⁹. În recenta monografie privind așezarea și necropola de la Elisavetskoe, I. B. Brashinskii, reluînd discuția asupra kurganului „Vosimoipiatibratnii“ din necropola amintită și care a constituit la V. A. Vasilenko argumentul de datare timpurie a ștampilelor sino-pcene prin analogie cu exemplarele heracleene din același kurgan, respectiv începutul celui de al doilea sfert al secolului IV î.e.n., consideră o atare datare ca nefondată întrucît e contrazisă radical de datarea între-

³⁴ I. B. Brashinskii, *Greceskii Keramiceskii import na nijem Donu V—III v.v. do n.e.*, Leningrad (1980), p. 38—41.

³⁵ Vezi mai sus nota 32, în special pl. 11 și 16.

³⁶ I. B. Brashinskii, NE, 5 (1965) p. 23.

³⁷ Pentru săpăturile de la Parcul Catedralei, A. V. Rădulescu, C. Scorpan, *Pentica* 8, (1975), p. 9—49.

³⁸ B. A. Vasilenko, *op. cit.*, p. 16.

³⁹ B. N. Grakov, *Drevnegreceskie keramiceskie kleima s imenami astinomov*, M. 1929. Revizuiuri ulterioare, B.N. Grakov, MIA, 36, (1954), p. 90; I. B. Brashinskii în „*Antičnii gorod*“ Moscova, (1963), p. 133, idem, *Eirene*, XI, (1973), p. 127, S. A. Semenov, Raport la a III-a Sesiunea de Arheologie, Kerai, 1963; B. A. Vasilenko, SA (1971) p. 249—250, etc.

gului complex al inventarului mormântului⁴⁰. Brashinskii e dispus acum să lărgescă datarea complexului în al treilea sfert al secolului IV î.e.n., care corespunde perioadei de circulație a ștampilelor sinopeene din grupa I cronologică și a celor din grupele II și III ale ștampilelor de Heraclea.

Cu prudența impusă de atari discuții, ne oprim la perioada din jurul mijlocului secolului IV î.e.n. ca dată de inițiere a ștampilării ceramice din Sinope și luăm în considerare, în remarcile noastre cu privire la începuturile importurilor amforice pe litoralul vest-pontic, primele două grupe cronologice, respectiv pînă la perioada de sfîrșit a primului sfert al secolului III î.e.n.

Din acest punct de vedere, valorificarea descoperirilor de la Tomis pune în lumină prezența unei ștampile din grupa I cronologică și a 7 exemplare din grupa a II-a⁴¹. Exemplarul cu nr. inv. 11225 prezintă legenda $\text{[στιαῖο] ἀστυνόμο | Μάνεω}$, cu conservarea formelor de genitiv arhaic, însoțită de emblema „vulturul pe delfin“, care-și află cele mai apropiate analogii de reprezentare în drahmele de argint de Sinope din anii 370—360 î.e.n.⁴². Aceeași emblema a apărut pe un fragment de cărămidă provenit din recentele săpături din zona sacră callatiană. De remarcat aici o altă trăsătură de „arhaism“ în folosirea prepoziției ἐπί pe lângă numele astynomului⁴³. Date fiind condițiile de descoperire, piesa de la Callatis este cu atît mai importantă, ea susținînd practicarea importului materialelor de construcție de către colonia doriană la mijlocul secolului IV î.e.n., și reciproc, constituind instrument de datare al complexului în care a fost descoperită.

Revenind la exemplarele de la Tomis, remarcăm prezența repetată pe trei exemplare a astynomului Μνῆσις cu diverse nume. În două cazuri numele astynomului este însoțit de cel al producătorilor Ἀρχεπτόλεμος și Γόλας din prima grupă cronologică, fapt ce ne determină să plasăm activitatea acestui astynom la limitele dintre subgrupa I b și grupa a II-a cronologică.

În sfîrșit, o altă observație ne-o prilejuiește prezența a două embleme pe o ștampilă a astynomului Ἀριστοφάνης , fenomen ce constituie după V. I. Tehmistrenko⁴⁴ a treia perioadă în evoluția ștampilelor sinopeene, căreia i se raportează o mare parte din grupa a II-a cronologică și citeva nume de astynomi din grupa a III-a. Acum are loc, după aprecierile aceluiași cercetător, trecerea de la forma prescurtată a magistraturii la forma întregă în cazul genitiv.

⁴⁰ B. A. Vasilenko, SA, (1970), 3, p. 17; idem, SA, (1971), 3, p. 247 sqq; I. B. Brashinskii, *Greceskii keramieskii import na nijnem Donu vî V—III vv.do.n.e.*, p. 43.

⁴¹ L. Buzoianu, Pontica 14, 1981, p. 133—151 și tabel p. 145 cu unele corecturi și adaosuri. Astfel, piesa nr. inv. 11213 o considerăm în grupa a IV-a; nr. inv. 11160 este mai degrabă vorba de Μνησικλής și nu de Μνῆσις , etc.

⁴² V. I. Tehmistrenko, SA, (1960), 3.

⁴³ Textul inscripției este următorul: $\text{Ποσειδω | (νίου) | ἐπί Ἀπολλ | οδῶ(ρου) ἀσ | τυ(νόμο)}$

⁴⁴ V. I. Tehmistrenko, SA, 1, (1958), p. 68.

Compararea datelor cu situația deja cunoscută pentru Histria și Callatis, ne conduce la susținerea prezenței importurilor sinopeene pentru toate coloniile (incluzînd și Tomisul) încă de la jumătatea secolului IV î.e.n. În felul acesta apare clar pentru toate aceste colonii existența relațiilor comerciale cu Sinope independente de importurile nord pontice și la o dată mai timpurie față de restul coloniilor situate la sud de Callatis.

În privința amforelor *rhodiene* aspectul cel mai important și în același timp cel mai dificil este stabilirea cronologiei lor. Progresele evidente care s-au făcut în acest domeniu le datorăm în mare măsură volumului uriaș de muncă al Virginiei Grace⁴⁵. Cu toate acestea, deocamdată nu există o clasificare completă cronologică a ștampilelor din Rhodos și nu toate ștampilele pot avea o datare anume.

Demn de remarcat pentru acest centru este prezența la Callatis încă de la sfîrșitul secolului IV î.e.n. sau, mai sigur, prima jumătate a secolului III î.e.n. a mărcilor de producători rhodieni⁴⁶. Trei exemplare provenite din săpăturile din 1981 efectuate în zona sacră a cetății se datează între ștampilele rhodiene timpurii. Punerea lor în discuție o facem în urma reconsiderării cronologiei ștampilelor ceramice de la Koroni, acceptate și de Thompson în schimbarea, mai ales, a datei de sfîrșit a grupei B de ceramică elenistică⁴⁷.

Astfel, numele lui *Ἱεροτέλης* datat în Delos 27 în prima jumătate a secolului III î.e.n.⁴⁸, este redatat circa 269—225 î.e.n. Acceptînd în continuare redatarea complexului de la Koroni în timpul războiului cremonidian din 265—261 î.e.n. luăm în considerare perioada de pînă la această dată și pentru ștampilele producătorului *Ἰώτας* nerespingînd, deși exemplarul nostru nu o necesită, posibilitatea aplicării unei ștampile suplimentare și pe exemplarele rhodiene timpurii⁵⁰.

Între ștampilele rhodiene timpurii de la Tomis⁵¹ reținem 6 exemplare de tipul „cu buton“ și menționarea numelor lui *Ἱεροτέλης* (3 exemplare), *Δαμοκράτης* I, *Τίμαρχος* și *Τιμόστρατος*.

⁴⁵ Dintre lucrările Virginiei Grace, referitoare la amforele de Rhodos, selec-tăm: V. Grace, *Stamped Amphora Handles Found in the Athenian Agora in 1931—1932*; eadem, in *BCH*, 76 (1952); eadem, in *Hesperia*, Suppl. 10 (1956); eadem, in *Hesperia*, 32, (1963), 3; eadem in *Hesperia* 22, (1953), N.2; eadem in *Tarsus I*, Princeton, 1950; V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *EAD*, 27, p. 19—382.

⁴⁶ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 142 și catalog nr. 750—752, 754, 762, 769, 777—780, 782—786, 790.

⁴⁷ V. Grace, *Ath. Mith*, 89, (1974), p. 193—201 și în special p. 198.

⁴⁸ V. Grace, M. Savvatianou Pétroulakou, *op. cit.*, p. 290, 292, 293/3, 300 și E.2.

⁴⁹ V. Grace, *op. cit.*, p. 200.

⁵⁰ V. Grace, M. Savvatianou-Pétroulakou, *op. cit.*, 294; părere opusă, D. B. Šelov, *Keramiceskie Kleima iz Tanaisa III—I vekov do.n.e.*, Moskvav, (1975), p. 24.

⁵¹ Ștampilele rhodiene de la Tomis aduse de noi în discuție sînt inedite. Dintre exemplarele mai vechi, publicate de M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *SCIV* 19, (1968), 1, p. 55—59, nr. 33—37, corectăm exemplarul nr. 64 care a fost considerat de M. Lazanov, *Izvestiia Varna*, 13 (28) (1977), p. 34, nr. 13 în perioada pergamică. Revăzută, ștampila aparține lui *Ἀριστίων* I anterior complexului amintit. Vezi și V. Grace, *Tarsus*, p. 140 N. 17, 18.

Deși nu avem decît exemplare izolate de ștampile, cel puțin pentru două nume Ἱεροτέλης și Τιμόστρατος, avînd în vedere amforele întregi descoperite în S-E Munteniei de Pietroiu-Borcea⁵², putem presupune că ele au aparținut unui tip de amforă asemănătoare cu exemplarele cni-diene⁵³ (picior cilindric cu inel în relief; buză rulată). Mai mult, exemplarele aduse ca argument îmbogățesc seria eponimilor care apar cu producătorul Ἱεροτέλης cu încă două nume: Τιμόστρατος și Ἀγέστρατος. Autorii articolului, pornind de la reconsiderarea datărilor operată de V. Grace, propun⁵⁴ o datare a numelor într-o perioadă anterioară anului 240 î.e.n.

Observația cu caracter general care se impune privește caracterul *nu intimplător* al existenței produselor rhodiene timpurii la Callatis. Prezența repetată aici a numelor lui Ἱεροτέλης și Σώτας pare să sugereze pentru coloniile din sud, în secolul III î.e.n. o orientare comercială mai mare spre Rhodos, timp în care vecinele lor din nord desfășurau cel puțin pînă la jumătatea secolului, un comerț activ cu insula Thasos.

Concluziile finale privind începuturile importurilor amforelor ștampilate la Tomis și Callatis permit surprinderea unor trăsături particulare pentru fiecare dintre ele.

În cazul coloniei doriene punctăm :

— începutul activității comerciale în primul sfert al secolului IV î.e.n. cu produse din Heracleea Pontică ;

— apariția produselor din Thasos sporadică pe la mijlocul secolului IV î.e.n. și cu un caracter organizat tot mai pronunțat în a doua jumătate a secolului.

La Tomis începuturile unei activități comerciale stabile se conturează în al doilea sfert al secolului IV î.e.n. iar ca prim centru exportator pe această piață se plasează, cel puțin deocamdată, insula Thasos.

Dacă pătrunderea amforelor thasiene pe litoralul vest-pontic la sfîrșitul secolului V și începutul secolului IV î.e.n. poate fi pusă în legătură cu politica de colaborare a Thasos-ului cu Athena în urma revoltei nereușite a insulei față de mai puternica forță maritimă atheniană⁵⁵, nu este mai puțin adevărat că nevoile crescînde de cereale, în special ale Atticei, impun găsirea unor piețe de desfacere a produselor proprii și de procurare de grîne pentru o populație în continuă creștere.

Acest fapt ne dă dreptul, credem, să avansăm ipoteza începutului activității comerciale la Tomis ca fiind determinată de nevoile crescînde de cereale ale cetățîilor marinărești din Grecia continentală și insulară.

⁵² Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia NS. 22, (1978), p. 182 și fig. 5/3—5.

⁵³ V. Grace, *Stamped Amphora Handles found in the Athenian Agora 1931—1932*, p. 202, fig. 6; eadem, *Amphoras and the ancient wine trade*, (1961). fig. 64.

⁵⁴ Vezi mai sus, nota 52.

⁵⁵ M. Lazarov, în Actes du II-e Congres International de Thracologie, p. 181—182.

⁵⁶ D. M. Pippidi, DID I, p. 186—191, în special p. 190 cu nota 31.

Între cetățile exportatoare de cereale din Pont la mijlocul secolului IV î.e.n. nimic nu ne împiedică să numărăm și Tomisul⁵⁷.

Dezvoltarea importurilor amforice începînd cu a doua jumătate a secolului IV î.e.n. își află explicația tocmai în politica pontică inițiată de Filip II și Alexandru cel Mare și continuată de Lysimach.

SUR LES DÉBUTS DE L'IMPORTATION DES AMPHORES TIMBRÉES DANS LES CITÉS GRECQUES DE TOMI ET DE CALLATIS

Résumé

LIVIA BUZOIANU

Cet exposé met en discussion un certain aspect de l'histoire des processus d'importation des amphores estampées, notamment la période du début de cette importation dans les colonies grecques de Tomis et de Callatis. On ne discute que des centres d'exportation dont le commerce organisé permet une pareille interprétation, c'est-à-dire Thasos, Héraclée Pontique, Sinope et Rhodes. L'analyse nous a permis de cerner certains traits particuliers concernant chacune des deux colonies.

En ce qui concerne Callatis, le début de l'activité commerciale est marqué par les produits provenant d'Héraclée Pontique. La présence des amphores de Thasos est sporadique au milieu de IVe siècle av. n.è. et prend un caractère organisé toujours plus prononcé pendant la seconde moitié du siècle.

A Tomis, les débuts d'un commerce stable des produits ayant employé des emballages estampés sont marqués à la moitié du IVe s. av. n. è., et le premier centre exportant sur ce marché est l'île de Thasos.

En ce qui concerne les deux autres centres, Sinope et Rhodes, on souligne la présence du premier centre dans les deux colonies dès la moitié du IVe s.av.n.è. et on indique les raisons de l'existence des produits rhodiens (datant des débuts de leur fabrication) à Callatis.

⁵⁷ Vezi mai sus nota 56, deasemeni, D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², Eucurești (1967), p. 42-43.